

АУДИТ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНА-ІЗРАЇЛЬ

ЗМІСТ

1. Вступ
2. Інтереси України щодо Ізраїлю та Ізраїлю щодо України: точки перетину
 - 2.1. Політичний діалог: спільності, що роз'єднують
 - 2.2. Історичний діалог: Голодомор і Голокост як визначальні концепти політичного порядку денного
 - 2.3. Економіка та інвестиції: нерозкритий потенціал
3. Хто є хто: групи інтересів та впливу
4. Наявні і потенційні ризики, конфлікти
 - 4.1. Погіршення відносин між Україною та Ізраїлем через голосування в ООН
 - 4.2. Збільшення негативно забарвленої риторики на тлі відмінних позицій щодо інтерпретації історичних подій
 - 4.3. Почастішання проявів насильства та вандалізму на ґрунті антисемітизму в Україні.
5. Рекомендації
6. Подяка

1. Вступ

Відносини України та Ізраїлю умовно можна охарактеризувати як “далекі близькі”.

Між двома країнами існує ціла низка зв'язуючих ланок – релігійних, етнічних, історичних, тощо. Так, Україна, на території якої до Другої світової війни проживала найбільша єврейська спільнота в Європі, для Ізраїлю у певний історичний момент стала колыскою єврейської культури та країною походження видатних єврейських діячів мистецтва, релігії та політики. Напевно, у світі немає іншої країни, у історії якої стільки представників політичної еліти мали українське походження – в Ізраїлі це президенти і прем'єр-міністри Іцхак Бен-Цві, Ефраїм Катцир, Моше Шарет, Леві Ешкол, Гольда Меїр, нинішній спікер Кнессету Юлій Едельштейн. Україна також є місцем зародження хасидського руху, а його послідовники щороку здійснюють паломництво до Умані, де похований один з засновників цього руху равин Нахман із Брацлава.

Своєю чергою, Ізраїль також був і залишається місцем паломництва українських християн, де, згідно зі Святим Письмом, жив і був розп'ятий Ісус Христос. Внаслідок кількох хвиль еміграції українського єврейства після розпаду Радянського Союзу між Україною та Ізраїлем зберігаються тісні міжлюдські контакти. Туристичний потенціал між двома країнами є таким, що з 2012 року, коли між двома країнами був скасований візовий режим, туристичний потік щороку зростає (приміром, частка зростання у 2016 році склала 13%), а найбільше авіарейсів з аеропорту “Бориспіль” виконується саме до Тель-Авіву.

Окрім того, в останні три роки в Україні Ізраїль дедалі більше згадується як “трансформаційна модель” – як країна, яка змогла досягти розквіту у стані перманентного збройного конфлікту, а також забезпечити власну безпеку самодостатність. Ізраїль увійшов до топ-10 країн, які назвали українці в рамках загальнонаціонального опитування, відповідаючи на запитання, зовнішня політика якої країни має стати прикладом для України¹.

Але двосторонній порядок денний має і “зворотній бік”. В історичному плані це спадщина єврейських погромів, а пізніше – Голокост, з якими асоціюється Україна у колективній пам'яті ізраїльтян. У політичній площині обидві країни прагнуть підтримки одна одної на міжнародній арені: Україна – у протидії російській агресії, Ізраїль – у власному протистоянні з Палестиною. При цьому переслідування власних національних інтересів, а також залежність від ширшого геополітичного контексту, не завжди дозволяє країнам послідовно виступати союзниками, а подекуди породжує взаємну недовіру і погіршення відносин.

У відносинах з Ізраїлем узагалі не працює звична для України система координат, у якому орієнтиром є проєвропейський вектор розвитку і європейські цінності. Ізраїль, якого з Україною об'єднує Європейська політика сусідства ЄС, провадить щодо ЄС політику, абсолютно відмінну від українською. Як пояснюють ізраїльські дипломати, “Ми не говоримо, що Ізраїль – це Європа, і не хочемо бути в Європі. Однак ми працюємо так, щоб бути не гіршими від Європи”. Ізраїль також не поділяє українського захоплення європейськими цінностями, вважаючи їх запозиченими з єврейської соціально-політичної традиції, зображеної у Старому Заповіті. Відповідно, і ворогом для Ізраїлю є не Росія, а Іран та ХАМАС.

¹ на замовлення Інституту світової політики <http://iwp.org.ua/ukr/public/2115.html>

Попри усі відмінності, Україна та Ізраїль є цінними партнерами один для одного. Для України, зокрема, відносини з Ізраїлем є провідником для ефективної та успішної політики на Близькому Сході. Для Ізраїлю Україна – цінний (потенційний або реальний) союзник.

Взаємні інтереси України та Ізраїлю збігаються у двох сферах:

- 1) голосування на підтримку одна одної у міжнародних організаціях, передусім в ООН;
- 2) державній політиці пам'яті: тоді як Ізраїлю йдеться про визнання Україною своєї причетності до Голокосту, Україна очікує від Ізраїлю визнання Голодомору геноцидом українського народу.

Окрім того, Україна зацікавлена у приверненні ізраїльських інвестицій, а також запозичення технологій і високих стандартів у низці сфер, від сільського господарства до безпеки та оборони, а Ізраїль – у захисті єврейської громади в Україні від проявів антисемітизму.

Ця записка є спробою проаналізувати ключові питання, які сьогодні формують українсько-ізраїльський порядок денний, і знати точки дотику для їхньої реалізації.

2. Інтереси України щодо Ізраїлю та Ізраїлю щодо України: точки перетину

2.1. Політичний діалог: спільності, що роз'єднують

Ізраїль – особливий партнер України на близькосхідному напрямку. Варто лише відзначити, що динаміка двосторонніх відносин України з Ізраїлем є вищою, ніж з усіма іншими країнами Близького Сходу, Африки та навіть деяких країн-членів Європейського Союзу.

Так, президент Порошенко за останні три роки двічі відвідував Ізраїль з візитом, міністр закордонних справ України Павло Клімкін – тричі. Не менш інтенсивним є міжпарламентський діалог: парламентарі обох держав зустрічалися як в рамках діалогу на рівні міжпарламентської групи дружби, так і поза ним. Інтенсивність двосторонніх контактів сягнула апогею у 2016 році, на який припала річниця встановлення дипломатичних відносин між Україною та Ізраїлем. Тоді Україну відвідав президент Ізраїлю Реувен Рівлін, спікер Кнессету (вперше за 20 років) Юлій Едельштейн, а президент Петро Порошенко зустрівся з прем'єр-міністром та за сумісництвом міністром закордонних справ Ізраїлю Біньяміном Нетаньягу в Єрусалимі. Не менш високий темп спостерігався і на рівні бізнес-зв'язків та контактів між громадянським суспільством. Все це дозволяє стверджувати, що Рік України в Ізраїлі разом із урочистими заходами з нагоди 25-ої річниці встановлення дипломатичних відносин мали реальне, а не суто символічне наповнення. Подібна динаміка зберігається і у 2017 році: у травні відбувся візит українського прем'єр-міністра Володимира Гройсмана до Ізраїлю, готується також візит спікера Верховної Ради України Андрія Парубія.

Утім, така динаміка відносин спостерігалася не завжди. Імпульсів для посилення відносин було декілька, як символічно-історичного (роковини трагедії в Бабиному Яру), так і геополітичного (російсько-український конфлікт), а також інституційного (непостійне членство України в Раді Безпеки ООН у 2016-2017 роках) характеру.

Подія, яка чи не найбільше вплинула на формування зовнішньої політики України в останні три роки – російська агресія – зблизила Україну та Ізраїль. Однак йдеться не про зближення на знак солідарності у боротьбі зі спільним ворогом. Радше, Україна та Ізраїль опинилися у подібному становищі щодо відстоювання власних інтересів на світовій арені – передусім як держав, які знаходяться у стані збройного конфлікту, а також у тому, що жодна з них не може вийти у виявах підтримки щодо іншої за межі, які встановлюють їхні власні національні інтереси. На цьому подібність закінчується: ізраїльсько-палестинський та російсько-український конфлікт мають занадто різний історичний бекграунд і будь-які паралелі були б щонайменше натягнутими.

Україна традиційно намагалася займати “збалансовану” позицію щодо ізраїльсько-палестинського протистояння, не солідаризуючись з жодною із сторін конфлікту на противагу іншій. Причиною цього були два протилежні “важелі”: “особливе партнерство” з Ізраїлем, з одного боку, та великий арабський ринок, з іншого. Ще одним фактором, який традиційно впливав на політику України щодо близькосхідного конфлікту, була позиція Європейського Союзу, з якою Україна намагалася солідаризуватися.

Зі свого боку, Ізраїль сприймає російсько-український конфлікт передусім з проекцією на власне безпекове середовище, у якому і так вистачає викликів – від протистояння з Палестиною до іранської ядерної програми та війни у Сирії. При цьому Росія у цьому

середовищі сприймається офіційним Єрусалимом не як ворог, а скоріше як “заклятий друг”, який може при бажанні порушити баланс сил у регіоні. Саме тому Ізраїль утримується від публічного засудження російської агресії, а також від запровадження санкції проти РФ. За словами ізраїльських співрозмовників, такі кроки, як засудження або введення санкцій проти Росії, можуть нести для Ізраїлю екзистенційні наслідки, на кшталт підтримки терористичних угруповань як-от ХАМАС або ХЕЗБОЛЛА².

В Ізраїлі також роблять свої висновки щодо російської агресії в Україні, посилаючись на недотримання Будапештського меморандуму як на прецедент щодо (не)дотримання міжнародних безпекових гарантій і наголошують, відповідно, на безсенсовності таких гарантій у разі згоди Ізраїлю на проголошення Палестинської держави³.

Російський фактор також впливає на двосторонні відносини у сфері військово-технічного співробітництва. Відомо, що Україна не раз висловлювала зацікавленість у придбанні ізраїльського військового обладнання, зокрема безпілотних літальних апаратів (БПЛА) та засобів зв'язку. Однак у 2014 році угода щодо придбання ізраїльських БПЛА, погоджена оборонними відомствами, була заблокована МЗС Ізраїлю – як повідомляли деякі ЗМІ, через небажання дратувати Росію⁴. Наразі Україна обирає постачальника засобів зв'язку і, з-поміж інших, розглядає ізраїльську компанію Elbit Systems. Попри подальшу зацікавленість України в ізраїльських технологіях, стримуючим фактором у налагодженні співпраці є тісні зв'язки ізраїльської і російської армій, а також разюча подібність продукції російського виробника до пропозицій Elbit Systems⁵.

При цьому Ізраїль, також і з власного інтересу, виступає проти переділу кордонів і відкрито висловлює підтримку територіальної цілісності України. Так, наприклад, після анексії Ізраїль заклав своє почесне консульство у Криму, а після того, як депутат Кнессету Яков Маргі відвідав Крим, Кнессет виступив з публічною заявою про неправомірність таких дій (пізніше сам депутат визнав, що це був непродуманий з його боку крок). Ізраїль також надає допомогу у лікуванні та реабілітації українських бійців, які постраждали внаслідок участі в бойових діях на Сході, приймає українських лікарів на стажування в Ізраїлі, а також допомагає у впровадженні клінічних і тренінгових програм в українських військових і цивільних шпиталях⁶.

Ключовим викликом для двосторонніх відносин і водночас одним з головних очікувань двох держав одна щодо одної є голосування в міжнародних інституціях – йдеться передусім про Організацію Об'єднаних Націй. І для України, і для Ізраїлю вона є однаково важливою: для України – в контексті засудження російської анексії Криму та агресії на Сході, для Ізраїлю – з точки зору відстоювання власних інтересів у протистоянні з Палестиною. Представники обох держав визнають, що хотіли б бачити від іншої сторони більшу прихильність у голосуванні, однак дилема “національні інтереси versus особливе партнерство” і тут дається взнаки.

2

³ <http://www.jpost.com/Opinion/Op-Ed-Contributors/Why-Israel-should-monitor-the-Ukraine-conflict-closely-352559>

⁴ <http://www.timesofisrael.com/israeli-diplomats-nix-drone-sale-to-ukraine-report/>

⁵ В. Бадпак

https://gazeta.zn.ua/internal/rasshatannye-nervy-armii-pochemu-na-chetvertom-godu-voyny-vsu-po-prezhnemu-ne-obespecheny-sovremennoy-zaschischennoy-sistemoy-svyazi-248116_.html

⁶ <https://www.radiosvoboda.org/a/28243782.html>

Так, приміром, з п'яти важливих для України голосувань в ООН 2014-2016 років Ізраїль чотири рази не брав участі у голосуванні⁷. Під час критичного для України голосування резолюції щодо територіальної цілісності України у березні 2014 року ізраїльський представник був просто відсутнім – з ізраїльського боку це пояснили тим, що у той день весь ізраїльський МЗС страйкував. Тоді як Україна не раз дорікнула Ізраїлю тим випадком, для офіційного Єрусалиму така політика є втіленням ізраїльського “нейтралітету”, на мові якого “утриматися” означає “підтримати мовчки”.

Саме такої підтримки – мовчазної або й відкритої – очікує Ізраїль від України в контексті голосування у міжнародних інституціях – Резолюції ООН є інструментом постійного тиску на Ізраїль з боку міжнародної спільноти (часто з подачі арабських країн), а сама організація відома непропорційно великою кількістю резолюцій із засудження Ізраїлю щодо його політики поселень у Східному Єрусалимі та прав палестинців у порівнянні з будь-якою іншою країною світу. У середньому ООН приймає понад 20 резолюцій із засудження Ізраїлю на рік, тоді як, приміром, у 2016 році тільки 6 критичних резолюцій Генеральної Асамблеї стосувалися інших країн світу (3 – Сирії, і по одній стосовно Ірану, Північної Кореї та ситуації з правами людини у Криму)⁸. Позиція України під час голосувань щодо ізраїльсько-палестинського конфлікту є незмінною: Україна виступає з засудженням політики ізраїльських поселень як такої, що суперечить міжнародному праву, і, вочевидь, після початку російської агресії дотримання цієї позиції стало для України ще більш нагальним.

Своєю чергою, Ізраїль бурхливо реагує на прийняття таких резолюцій, що позначається також і на двосторонньому діалозі з країнами, які їх підтримали.

Саме цим пояснюється дипломатичний скандал, який виник між Україною та Ізраїлем наприкінці 2016 року, на фоні розквіту дипломатичних відносин та напередодні запланованого візиту українського прем'єра до Єрусалиму. Саме тоді, після голосування України у складі Радбезу ООН за резолюцію 2334 щодо ізраїльських поселень на палестинських окупованих територіях, Ізраїль у відповідь скасував візит українського прем'єр-міністра Володимира Гройсмана (за іронією долі, першого українського посадовця-єврея, перед яким Ізраїль гучно зачинив двері⁹). Попри оцінку усієї ситуації деякими коментаторами як “найбільший скандал за 25 років між Україною та Ізраїлем” та її високий медійний резонанс, насправді вона є скоріше уроком для розуміння ізраїльської дипломатії та подальшої розбудови відносин з цією державою.

Варто підкреслити, що “ляпас” Україні від Ізраїлю не був суто українсько-ізраїльським конфліктом. Одразу після голосування Ізраїль оголосив про тимчасове припинення дипломатичних зв'язків з усіма країнами, які проголосували “за”, - окрім України, це ще 13 постійних і непостійних членів Радбезу (виняток становлять тільки США, які утрималися). Інтерпретація ситуації як “скандальної” відбулася саме в українському середовищі через скасування запланованого візиту прем'єра. За словами ізраїльських співрозмовників, у цьому кроці Ізраїлю не було “нічого особистого” – тих самих заходів було б вжити і щодо, приміром, прем'єр-міністра Франції, якби його візит було заплановано на той самий час. При цьому одразу після голосування на першій же зустрічі в українському МЗС посол

7

8

⁹ <http://nv.ua/ukr/opinion/briman/ukrajina-izrajil-obmin-ljapasami-358033.html>

Ізраїлю запевнив, що реальна співпраця між двома країнами не зазнає змін - підтвердженням цього є, зрештою, те, що візит Гройсмана до Єрусалиму таки відбувся у середині травня 2017 року.

Те, що стосувалося виключно українсько-ізраїльського треку у цій ситуації, була комунікація між двома країнами напередодні голосування. Відомо, що Ізраїль неодноразово звертався до України з проханням утриматися під час голосування (, до речі, за чотири дні до голосування резолюції 2334 Ізраїль дав голос “за” резолюцію щодо ситуації з правами людини у Криму, у тексті якої відкрито засуджується анексія Криму Росією). Таким чином, Ізраїль намагався отримати від України бодай символічної підтримки. Однак з Києва так і не надали відповіді до голосування. Можливо, якби в українському МЗС чітко проартикулювали свою позицію напередодні голосування, Ізраїль поставився до неї з більшим розумінням. Окрім того, ізраїльська сторона з певною недовірою поставилася до великої кількості аргументів, які озвучувалися з українського боку вже *після* голосування, - на думку деяких ізраїльських дипломатів, якщо називають так багато причин, жодна з них не є правдою¹⁰.

Утім, було б несправедливо стверджувати, що Ізраїль цілковито позбавлений української підтримки. У низці випадків Україна голосувала відповідно до очікувань країни-партнера: наприклад, у 2009 році, проголосувавши в ООН проти резолюції із вимогою розслідувань злочинів щодо порушень прав людини, скоєних ізраїльтянами та палестинцями згідно з так званою “доповіддю Голдстоуна” під час війни у Секторі Газа. Також у 2011 році Україна утрималася при голосуванні за надання Палестині статусу члена ЮНЕСКО, у 2012 році не брала участі при голосуванні за статус спостерігача в ООН для Палестини, а у травні 2017 року не підтримала Єрусалимську резолюцію в ЮНЕСКО. Імовірність “прихильного” до Ізраїлю голосування зберігатиметься і в майбутньому – за умови, що резолюції не є чутливими для української ситуації та відповідного консенсусу серед західних держав.

2.2. Історичний діалог: Голодомор і Голокост як визначальні концепти політичного порядку денного

Точкою перетину взаємних інтересів двох держав є політика пам’яті одна одної, при чому за накалом пристрастей цю сторінку двосторонніх відносин можна порівняти хіба що з польсько-українським діалогом. Іншою спільною рисою, яка об’єднує українсько-польський та українсько-ізраїльський діалог, є те, що його ведуть народи-“жертви”, що, відповідно, ускладнює дискусію, яка має не меті не тільки примирення, але й визначення винних.

Так, ключовою претензією Ізраїлю до України є визнання причетності українців до Голокосту. У свідомості ізраїльтян Україна і Голокост особливо пов’язані: під час Другої світової війни було винищено близько 1,5 млн українських євреїв, тобто кожен четверту (!) жертву Голокосту в Європі.

Певні кроки у цьому напрямку вже відбулися – Президент Порошенко під час візиту до Єрусалиму 23 грудня 2015 року вибачився за причетність деяких українців до Голокосту, і це не пройшло непоміченим з боку Ізраїлю. Однак українська державна політика пам’яті

¹⁰ Інтерв’ю.

(для якої, за іронією долі, саме ізраїльська модель вважалася взірцевою за часів Віктора Ющенка), продовжує бути постійним подразником для відносин з Ізраїлем.

Одним з перших кроків керівництва України, які не знайшли розуміння в Ізраїлі, було посмертне присвоєння звання Героя України командувачу УПА Роману Шухевичу у 2007 році. Як ляпас Ізраїль сприйняв також і прийняття закону «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті», який вшановує пам'ять ОУН та УПА, що їх, справедливо чи ні, Ізраїль вважає причетними до винищення євреїв під час Голокосту. Аналогічно, в Ізраїлі були шоковані відкриттям пам'ятника українській поетесі Олені Телізі, членкині ОУН та розстріляній нацистами у Бабиному Яру, на території заповідника. Виступ президента Рівліна у Верховній Раді, у якому він звинуватив ОУН у винищенні євреїв у Бабиному Яру, повернувся до України тим бумерангом, який був запущений у день, коли Верховна Рада проголосувала за низку декомунізаційних законів у присутності Броніслава Коморовського і що у Польщі було інтерпретовано як приниження польського президента.

Заява Рівліна стала для українців несподіванкою, а в українському МЗС була проінтерпретована як особиста позиція президента Ізраїлю. При цьому, особи, причетні до підготовки промови Рівліна, запевняють, що попередня версія заяви містила ще гостріші формулювання.

З українського боку “каменем спотикання” у двосторонніх відносинах визнання Ізраїлем Голодомору в Україні як геноциду українського народу. Те, що Ізраїль має “свою” катастрофу, парадоксальним чином не сприяє досягненню згоди у цьому питанні, а, навпаки, роз'єднує. Філософія розуміння Голокосту в Ізраїлі відрізняється від розуміння будь-якого іншого геноциду і полягає у інтерпретації Голокосту як катастрофи космічних масштабів і, що важливо, без будь-якої раціональної мети окрім як тої, щоб єврейський народ припинив існувати. Таким чином, визнання будь-якого іншого геноциду як такого для Ізраїлю означало б “тривіалізацію катастрофи”¹¹.

При цьому в Ізраїлі відзначають, що у країні практично нічого не відомо про Голодомор (на відміну від, наприклад, вірменського геноциду) і, перш ніж навіть ставити питання про визнання Голодомору геноцидом, необхідно, щоб так вважали не лише ізраїльські парламентарі, але й громадськість. Так, Голодомор не вивчають ані в школах, ані навіть на історичних факультетах ізраїльських університетів. Заповнення цієї прогалини є критично важливим як для України, так і для Ізраїлю: як поширення знань про трагедію українського народу, але й також як і трагедію народу єврейського, представники якого стали жертвами Голодомору і подальших радянських репресій. Саме цей факт є тією зв'язуючою ланкою, яку може використати Україна для поширення знань про Голодомор серед ізраїльтян. До речі, саме таким чином, вписуючи Голокост у національну історію, представники єврейської спільноти викладають про Голокост в рамках спеціальної програми позашкільної освіти в школах України та Вірменії, а також кримським татарам, висвітлюючи одночасно і трагедії цих народів¹².

В Україні дійсно визнають, що активно почали працювати з ізраїльською стороною щодо питання Голодомору тільки у 2016 році. Зокрема, з ініціативи Почесного консула Ізраїлю в

11

12

Західному регіоні України Олега Вишнякова, в програму ізраїльських парламентарів, що приїхали в Україну задля відзначення 75-ої річниці трагедії у Бабиному Яру, був включений візит до “Меморіалу жертв Голодомору”. Цей візит настільки вразив ізраїльських депутатів, що одна з учасниць делегації, віце-спікер Кнессету Нава Бокер, уперше в історії Ізраїлю внесла на порядок денний розгляду Кнессету пропозицію визнання Голодомору геноцидом. Пізніше пропозиція була знята з порядку денного через побоювання, що на її підтримку не знайдеться достатньо голосів. Однак вже цей прецедент є свідченням того, що за наполегливої дипломатичної і просвітницької роботи можна досягти суттєвого зближення позицій.

Варто відзначити, що робота зі зближення України та Ізраїлю в історичних питаннях вже ведеться з боку громадських організацій, зокрема ініціативи “Israeli Friends of Ukraine”. Минулого року ця група ізраїльських активістів провела у Тель-Авіві семінар “Над Бабьим Яром пам'ятників нет?”, присвячений роковинам трагедії та українсько-єврейському діалогу,. На вересень 2017 року група готує захід, присвячений Голодомору і Голокосту за участі українських та ізраїльських істориків та журналістів.

2.3. Економіка та інвестиції: нерозкритий потенціал

Одним з чільних інтересів України щодо Ізраїлю є залучення ізраїльських інвестицій та та запозичення ізраїльських технологій у низці галузей, а саме у сільському господарстві, ІТ та в оборонній промисловості (зокрема виробництві безпілотних літальних апаратів та у сфері кібер-безпеки). При цьому Україні йдеться як про технології виробництва, так і про роль держави у підтримці бізнесу і старт-апів.

Наразі Ізраїль є важливим торгівельним партнером для України. Обсяг торгівлі товарами у послугами у 2016 році склав 861,7 млн доларів, знизившись з позначки в 1 млрд, на якій обсяг взаємної торгівлі тримався в останні роки. При цьому експорт з України до Ізраїлю суттєво перевищує імпорт, а його чільною складовою є товари сільськогосподарської промисловості: зернові культури, насіння і плоди олійних рослин, продукція борошномельно-круп'яної промисловості та цукор та кондитерські вироби з цукру; окрім цього, Україна також експортує чорні метали. За словами посла України в Ізраїлі Геннадія Надоленка, 50% ізраїльського хліба випікається з українського зерна¹³. Саме тому Україна вже багато років веде переговори про зону вільної торгівлі з Ізраїлем, які президенти Порошенко і Рівлін домовилися завершити до кінця 2017 року.

Україна також зацікавлена не тільки продавати Ізраїлю сільгосппродукцію, але й запозичувати ізраїльські технології виробництва, що належать до найефективніших у світі: тоді як ізраїльський фермер виробляє продукцію, достатню для 95 осіб, в Україні аналогічний показник – 15. Поки що у цьому напрямку працює один проект на Півдні України, який із залученням канадських інвестицій та ізраїльських технологій спрямований на надання п'яти тисячам українських господарств оновлених систем зрошення¹⁴. Ізраїль також сприяє розвитку сільського господарства в Україні, а також сфери охорони здоров'я, через стипендії державного фонду МАШАВ для українських підприємців, які дають

13

14 <http://israel.mfa.gov.ua/ua/embassy/ambassador/interviews/4844-izrailiy-podderzhivayet-ukrainu-no-ocheny-boitsya-rossii>

можливість навчатися кращим ізраїльським практикам. За 25 років нею скористалися близько 700 українських фахівців¹⁵.

Щодо інвестицій, то ця ніша двосторонніх зв'язків є поки що майже не заповненою. Ізраїльські інвестиції в Україну сягають 50 млн доларів, що становить 0,1% від загального обсягу іноземних інвестицій в Україні. Українські інвестиції в Ізраїлі узагалі відсутні. Прикметно, що ті ізраїльські підприємці, які таки ведуть бізнес в Україні (це сфери фінансової та страхової діяльності, операції з нерухомим майном, будівництво, ІТ тощо), відзначають, що ізраїльський досвід конфлікту допомагає їм у веденні бізнесу, оскільки вони знають, що війна – не перешкода процвітанню і приверненню іноземних інвестицій¹⁶. Щоправда, поки що далеко не всі потенційні ізраїльські інвестори наслідують їхній приклад – за 2016 рік тільки три нові ізраїльські компанії прийшли в Україну¹⁷.

На відміну від інших розвинутих держав, українці мало присутні на ізраїльському ринку у якості трудових мігрантів, оскільки іноземцям в Ізраїлі надзвичайно складно отримати легальну роботу. Винятки становлять державні квоти для певних національностей і певних спеціальностей – так, Україна зараховує до своїх дипломатичних успіхів те, що наприкінці 2016 року дві держави ратифікували угоду про працевлаштування українських будівельників із квотою на 20 тисяч осіб.

3. Хто є хто: групи інтересів та впливу

На рівні державних гравців ключовою особою, яка формує політику Ізраїлю щодо України, є прем'єр Біньямін Нетаньягу, який також обіймає посаду міністра закордонних справ. Важливим стейкхолдером є також парламент, де за двосторонній діалог відповідають посадовці високого рівня – співголовою міжпарламентської групи дружби з ізраїльського боку є віце-спікер Кнессету Талі Плосков, а з українського боку відносини із Ізраїлем особисто курують голова комітету у закордонних справах Ганна Гопко та спікер Андрій Парубій.

Важливими фігурами, які впливають на вироблення політик, є посли Ізраїлю та України – відповідно, Еліав Белоцерковські та Геннадій Надоленко. Історія роботи на посольській посаді в Ізраїлі для Геннадія Надольного прикметна тим, що він очолив місію ще за президентства Віктора Януковича, однак після Революції гідності не був замінений. Під час Євромайдану він завоював довіру проукраїнських активістів, стоячи на позиції представництва українського народу і пішовши на діалог з протестувальниками, які вийшли у грудні 2013 року до українського посольства.

Щодо професійних українсько-єврейських досліджень, як політичних, так і наукових, то в цілому відповідні кафедри і центри можна перехувати на пальцях однієї руки. Так, в Україні ключові осередки юдаїки знаходяться у Києві (Центр дослідження історії та культури східноєвропейського єврейства (керівник Леонід Фінберг) і магістерська програма єврейських студій при НаУКМА, Центр вивчення Голокосту), Львові (програма єврейських студій Українського Католицького Університету під керівництвом Ярослава Грицака, Центр

¹⁵ http://embassies.gov.il/kyiv/mashav/Pages/Shalom_%D0%A1lub.aspx

¹⁶ <http://bunews.com.ua/investment/item/israel-in-ukraine-israeli-real-estate-developer-ari-schwartz-takes-a-long-term-view-on-ukraine>

міської історії) і Дніпрі (Всеукраїнський центр вивчення Голокосту «Ткума», директор Ігор Щупак). В Ізраїлі українські студії як такі становлять частину славістичних студій, однак поки що не виокремилися у самостійний напрямок. Наразі Україна та єврейська спадщина і сучасність у ній цікавить в Ізраїлі окремих дослідників, як-от професора Зеєва Ханіна, професора університетів Бар-Ілан та Аріель, головного вченого Міністерства абсорбції, професора Семьона Голдіна, директора Центру Леоніда Невзліна в Єврейському університеті в Єрусалимі, професора Вольфа Московича з того самого університету, тощо.

Ключовим недержавним стейкхолдером, який водночас і впливає на порядок денний двосторонніх відносин, і є її об'єктом, є громади: єврейська в Україні та вихідців з України в Ізраїлі. При цьому своєрідною “точкою неповернення” у ставленні обох громад для України стали події Євромайдану.

Варто відзначити, що в Ізраїлі мешкає близько півмільйона вихідців з України, що становить близько 7% населення Ізраїлю. Така кількість є співмірною з найчисельнішими українськими громадами Західної Європи, однак подальші паралелі не зовсім доречні: емігранти з України в Ізраїлі є не трудовими, економічними чи політичними мігрантами, а в першу чергу репатріантами, що приїхали до Ізраїльської держави як євреї, а не як українці. Як правило, такі громадяни ідентифікували себе скоріше з “пострадянським єврейством”, аніж з Україною¹⁸, і цікавилися подіями у колишній країні проживання хіба що на побутовому рівні. Однак після Євромайдану та агресії Росії в Україні ситуація до певної міри змінилася, і в Ізраїлі з'явилася спільнота громадян, які почали активно допомагати Україні. Йдеться, передусім, про “Israeli Friends of Ukraine”, ініціативу небайдужих волонтерів, які організовували лікування українських поранених в Ізраїлі, стажування для українських лікарів, передачу пожертв та гуманітарної допомоги¹⁹, яку авіакомпанія “Міжнародні авіалінії України” транспортує безкоштовно. За три роки їхня діяльність поширилася також і на публічну та бізнес-дипломатію, наприклад, організацію інтелектуальних заходів на історичну тематику, культурних фестивалей²⁰ та бізнес-заходів²¹.

При цьому було б перебільшенням стверджувати про певну одностайну налаштованість російськомовних євреїв в Ізраїлі – як проукраїнськи, так і проросійськи. Ізраїльське суспільство існує у своїй власній, «близькосхідній» системі координат, у якому звичні для України ярлики і інтеграційні вектори не працюють, а українські реалії та виклики сприймаються з проекцією на власні. Так, наприклад, навіть сприйняття російсько-українського конфлікту транслюється ізраїльтянами на власний, ізраїльсько-палестинський, при цьому розуміння у ньому «агресора» і «жертви» також відрізняється залежно від політичних переконань та симпатій кожної окремої особи: «якщо Ізраїль — це Україна, то Донбас — це Іудея і Самарія, а Крим — це сектор Газа. Але якщо Ізраїль — це Росія, то, відповідно, Україна — це Іудея й Самарія, і картина перевертається»²².

І навіть за цієї перспективи не так багато ізраїльтян взагалі мають будь-яку позицію щодо конфлікту в Україні. Так, опитування, проведене в Ізраїлі серед російськомовних громадян засвідчило, що це питання хвилює гранично малий відсоток ізраїльського населення. За

¹⁸ https://gazeta.dt.ua/international/izrayil-mizh-ukrami-i-koloradami-_html

¹⁹

²⁰ Етнохутір

²¹

²² https://gazeta.dt.ua/international/izrayil-mizh-ukrami-i-koloradami-_html

даними, наведеними доктором Зєєвом Ханіним в інтерв'ю газеті «Дзеркало тижня», «на запитання, чи повинен Ізраїль обрати активну позицію в конфлікті між Україною і Росією, 4% респондентів відповіли, що Ізраїль зобов'язаний заявити про підтримку Росії, а 6% вважають, що єврейська держава має стати на бік України. Співчують Україні, але вважають, що Ізраїль повинен зберігати нейтралітет, — 27% опитаних. Ще 13% поділяють позицію Росії, але вважають, що Ізраїль не мусить втручатися у цей конфлікт. І близько 50% не співчують жодній зі сторін або не мають позиції з цього питання, не відчуючи цю тему своєю»²³.

Прикметно, що загроза російської пропаганди в Ізраїлі також не стоїть так гостро, як в країнах Європейського Союзу чи пострадянського простору, - якщо вже йдеться про загрозу пропаганди, тут скоріше мають на увазі арабську. Попри те, що ізраїльські ЗМІ майже не пишуть про Україну, а російськомовні ізраїльтяни отримують інформацію з присутніх в Ізраїлі російських каналів, існує ще одне важливе джерело, яке має в Ізраїлі чи не найбільший вплив на формування громадської думки щодо подій в Україні – її єврейська спільнота. Через значну кількість знайомих і зв'язків в Україні принаймні частина російськомовних євреїв в Ізраїлі зрозуміла: російські ЗМІ відтворюють не повну картину. Це усвідомлення є настільки сильним, що, згідно з вищезгаданим опитуванням навіть серед вихідців з Росії є більше прихильнів України (23% проти 17%). Цей відсоток ще вищий серед вихідців зі Східної України (38% проти 9%).

Зміна в ідентифікації українських євреїв, яка відбулася після Євромайдану, має історичне та екзистенційне значення для України і, як наслідок, для її відносин з Ізраїлем та світовою єврейською спільнотою. Як зазначають дослідники українсько-єврейських відносин, зокрема, Віталій Портников, вперше після подій Євромайдану спостерігається такий феномен, як поява «українських євреїв», які почуваються частиною української нації та захищають інтереси України»²⁴. Професор Українського Католицького Університету, історик Ярослав Грицак тлумачить, що у випадку євреїв, неохочих ідентифікуватися зі слабкими і пригнобленими націями, «ідентифікація [...] з корінною нацією і є тією точкою неповернення, пройшовши яку можна з упевненістю сказати, що нація сформувалася»²⁵.

Попри те, що євреї, як і більшість інших націй, рідко бувають одностайними, однак у випадку українського Євромайдану більшість євреїв його підтримала. На Майдані була присутня так звана Єврейська сотня, троє з героїв Небесної сотні мають єврейська походження²⁶. Як пояснює дніпропетровський науковець Ігор Щупак, «[є]вреї протягом тисячоліть дотримувалися принципу лояльності до влади, тому що це була їхня умова самозбереження і виживання. З іншого боку, [...] [я]кщо влада переходить межу, то стає безбожною і втрачає легітимність»²⁷.

Так, самі євреї неодноразово завадили розіграванню «антисемітської карти» і під час Євромайдану, і в російсько-українському конфлікті, і у трансляванні іміджу України за кордон загалом. З ініціативи Йосифа Зісельса, очільника Асоціації єврейських організацій та спільнот «Ваад», на початку березня 2014 року єврейська спільнота України опублікувала

²³ https://gazeta.dt.ua/international/izrayil-mizh-ukrami-i-koloradami-_html

²⁴ http://jewishnews.com.ua/ru/publication/rozhdenie_ukrainskogo_evreya

²⁵ <http://nv.ua/ukr/opinion/grytsak/istorija-vibachen-94281.html>

²⁶ Ти відкриєш уста мої

²⁷ <https://zbruc.eu/node/33951>

відкритий лист-звернення до Владіміра Путіна, спростовуючи закиди про поширений антисемітизм та ксенофобію в Україні, до яких апелювала російська пропаганда²⁸. Аналогічні позиції висловлювали українські рабини, зокрема рабин Камінецький у Дніпрі. Деякі українські євреї навіть з більшим розумінням ставляться до української політики пам'яті, аніж євреї-ізраїльтяни. Зісельс у книзі-інтерв'ю з польською публіцисткою Ізою Хруслінською пояснює: «[я] не можу ігнорувати постаті, які є героями для половини народу, серед якого я живу»²⁹.

В цілому, як відзначають ізраїльські дипломати та представники єврейської громади в Україні, антисемітизм в Україні присутній, але його рівень є нижчим, аніж у таких країнах Європейського Союзу, як, приміром, Франція, Греція чи Польща. У доповіді неформальної Групи моніторингу прав національних меншин підкреслюється, що кількість випадків насильства на ґрунті антисемітизму у 2015-2016 роках, після зростання у 2012-2014 роках, знизилася до мінімальної (у 2016 році зафіксовано один такий випадок). Щодо актів вандалізму, то їх у 2016 році було зафіксовано 19, що також демонструє тенденцію на зменшення у порівнянні з 2014 роком³⁰. Тим не менш, вчасне розслідування таких злочинів є однією з ключових вимог Ізраїлю до України. За інформацією Головного слідчого управління Національної поліції України, слідчими органами України упродовж 2016 та з початку 2017 року розпочато 17 кримінальних проваджень щодо правопорушень на ґрунті антисемітизму³¹.

4. Наявні і потенційні ризики, конфлікти

4.1. Погіршення відносин між Україною та Ізраїлем через голосування в ООН

Як для України, так і для Ізраїлю ООН залишатиметься одним з ключових майданчиків для відстоювання власних національних інтересів – при цьому голос на підтримку однієї держави, як це вже неодноразово траплялося в минулому, може йти врозріз з національними інтересами іншої.

Імовірність.	<i>Від середньої до високої.</i> Паттерн голосування України визначатиме консенсус держав Європейського Союзу та США, а за президентства Дональда Трампа тренд прийняття резолюцій з засудження Ізраїлю у Раді Безпеки може знизити оберти. Відповідно, у короткій та середній перспективі рівень підтримки Ізраїлю з боку України може зрости, як, зокрема, відбулося під час голосування у травні 2017 року у ЮНЕСКО.
--------------	---

²⁸ <http://eajc.org/page279/news43670.html>

²⁹

³⁰ <http://eajc.org/page18/news56148.html>

³¹ З цих 17 проваджень:

- у 2 провадженнях (2016 рік) встановлено осіб, які вчинили злочини, та до суду направлено обвинувальні акти з додатками для розгляду по суті;
- у 4 провадженнях (2016 рік – 3, 2017 рік – 1) прийнято рішення про їх закриття на підставі ст. 284 КПК України у зв'язку з встановленням відсутності в діянні складу кримінального правопорушення;
- в інших 11 кримінальних провадженнях (2016 рік – 8, 2017 рік – 3) проводиться досудове розслідування.

Як уникнути. Насправді і Україна, і Ізраїль розуміють, що у ситуації з голосуванням в ООН відносини двох держав найкраще характеризує вислів «немає вічних друзів і ворогів, є вічні інтереси». Важливо, однак, забезпечити не тільки голосування, але й публічний наратив, який відповідає українським інтересам. Для уникнення ефекту «скандалу» і «зради», присутньому у ЗМІ після скасування візиту Гройсмана у грудні, українською важливо, щоб Україна завчасно і обґрунтовано комунікувала Ізраїлю свою позицію, а український МЗС був готовий надавати оперативні і фахові роз'яснення, чому Україна чинить так, а не інакше.

4.2. Збільшення негативно забарвленої риторики на тлі відмінних позицій щодо інтерпретації історичних подій

Вміння вибудувати власну історичну політику і політику пам'яті і одночасно зберігати ефективні і конструктивні відносини з партнерами є для України певним екілібристичним випробуванням. Це також є і випробуванням для певної частини українського суспільства, яке не готово прийняти закиди щодо можливих злочинів з боку тільки нещодавно публічно визнаних героїв, - що, своєю чергою, може призвести і до збільшення напруги між суспільствами, як це вже частково відбувається між Україною і Польщею.

Імовірність. *Від середньої до високої.* Ізраїль поки що не готовий прийняти концепт українського геноциду у власний державний дискурс і при цьому очікує від України більше, ніж вона наразі спроможна дати, а саме – не тільки публічного визнання причетності для Голокосту, яке вже відбулося, але й засудження на цьому ж ґрунті ОУН та УПА.

Як уникнути. Перш за все, особам, відповідальним за прийняття рішень як в Україні, так і в Ізраїлі, необхідно прийняти той факт, що проблематика історичного діалогу між Україною та Ізраїлем має довготермінову перспективу, а отже, навряд чи можна сподіватися на легке і швидке розв'язання. Як Ізраїль, так і Україна є давніми народами, але молодими державами, і мають пройти крізь низку «комплексів державотворення» на шляху свого становлення. В інтересах обох держав зараз обговорювати історичну тематику максимально беземоційно, аби уникнути домінантності історичного треку над усіма іншими (поки що це вдається), а також залучати до цього діалогу ізраїльських та українських істориків, які користуються довірою та повагою один одного (пул таких фахівців вже формується). Важливо також, щоб обидві сторони були готові чути одна одну та визнавати і свою частину провини – як зауважує Ярослав Грицак, не буває невинних народів.

4.3. Почастішання проявів насильства та вандалізму на ґрунті антисемітизму в Україні.

На тлі зменшення випадків проявів антисемітизму в Україні (за даними як правоохоронних органів в Україні, так і єврейських організацій) загрозою двостороннім відносинам є не стільки антисемітизм в Україні як такий, а маніпуляції на цьому ґрунті з боку російської пропаганди та імовірні провокації.

- Імовірність. *Середня.* Україна, яка у свідомості населення багатьох країн світу досі стереотипно сприймається як «антисемітська» країна, знаходиться у зоні ризику таких провокацій та маніпуляцій, оскільки вони падають на підготовлений ментальний ґрунт і, відповідно, їм легко вірять. З іншого боку, Україна має на своєму боці потужного гравця – єврейську громаду, яка транслює реальні факти щодо рівня антисемітизму в Україну назовні. Прикметно, що, пишучи про Україну, ізраїльські ЗМІ звертаються до євреїв та равинів, що мешкають в Україні, за коментарями.
- Як уникнути. Відповіддю на випадки проявів антисемітизму, реальних чи спровокованих, має бути своєчасна та оперативна діяльність українських правоохоронних органів, із публічним оголошенням результатів розслідувань.

5. Рекомендації

Щодо голосування в ООН:

- Україна має чітко прокомунікувати Ізраїлю, які «червоні лінії» вона не може перейти під час голосувань щодо Ізраїлю в ООН і, відповідно, у яких питаннях вона має простір для маневру. Це допоможе Ізраїлю сформувати адекватні очікування від України та запобігатиме неприємним сюрпризам для обох сторін.

Щодо історичної політики:

- Україні та Ізраїлю варто створити двосторонній інституційний механізм на кшталт українсько-польського форуму істориків для забезпечення постійного та, наскільки це можливо, неупередженого діалогу щодо Голокосту, Голодомору та інших важливих сторінок спільної історії; в Ізраїлі є затребуваність щодо з власне українських, а не єврейських, голосів, які могли б представити українську точку зору.
- не варто тиснути на ізраїльську сторону щодо визнання Голодомору геноцидом українського народу – скоріше, необхідно спрямувати потужні зусилля на промоцію знань про Голодомор в Ізраїлі так, як Ізраїль поширює знання про Голокост. Зокрема, спільно з Міністерством освіти Ізраїлю варто запровадити курс позашкільної освіти щодо Голодомору і Голокосту.
- поки триває фахова дискусія і розслідування щодо причетності українців та євреїв до вбивств одне одного, Україна може зняти напругу, проголосувавши поправку до закону “Про правовий статус та вшанування пам’яті борців за незалежність України у XX столітті” про те, що статус борців за незалежність України не поширюється на осіб, дії яких кваліфікуються як злочин проти людства.

Щодо економічної співпраці та інвестицій:

- декларуючи залучення ізраїльських інвестицій як один з пріоритетів двостороннього співробітництва, Україна поки що демонструє у досягненні цієї мети критично низький результат. Одним з заходів, спрямованих на покращення ситуації,

могли б бути залучення українських підприємців та стартаперів до складу українських делегацій, а також організація ярмарки українських стартапів в Ізраїлі.

- в Ізраїлі існує поки що незаповнена ніша попиту на українські товари, від продуктів харчування до вишиванок. Варто було б розглянути можливість провести виставку «Made in Ukraine» в Ізраїлі спільно з «Israeli Friends of Ukraine», які вже розглядають таку ідею, як перший крок для збільшення і диверсифікації українського експорту.

- завершити переговори щодо підписання і укласти угоду про зону вільної торгівлі як додатковий стимул для економічної співпраці.

У сфері публічної дипломатії:

- в цілому Україна поки що критично програє Ізраїлю у сфері публічної дипломатії, для якого Україна є «target country». У середньостроковій перспективі Україна має поставити собі за мету відкриття кафедри україністики в одному з ізраїльських університетів, таким чином виховуючи перше покоління фахових україністів серед ізраїльтян, а в найближчій - надавати стипендії бодай на короткострокове навчання в українських вишах для ізраїльських студентів.

- за прикладом Ізраїлю, Україна могла б пропонувати короткі ознайомчі тури «Відкрий Україну» для ізраїльської молоді з українським корінням.

6. Подяка

Авторка висловлює свою подяку українським та ізраїльським дипломатам, експертам, науковцям, громадським діячам, які знайшли час поділитися своїми думками та спостереженнями щодо українсько-ізраїльських відносин. Зокрема, авторка щиро вдячна *Йосифу Зісельсу, Семьону Голдіну, Геннадію Коваленку, Олені Багно, Анні Жаровій та економічному відділу Посольства Ізраїлю в Україні* за їхній внесок у дослідження.

Окрема подяка голові Посольства Ізраїлю в Україні *Еліаву Белоцерковські*, першому секретару Департаменту країн Близького Сходу і Африки МЗС України *Василю Боднару*, та народному депутату України, голові Комітету у зовнішніх справах Верховної Ради України *Ганні Гопко* за їхній інтерес до проекту Інституту світової політики та особисті коментарі під час підготовки дослідження.